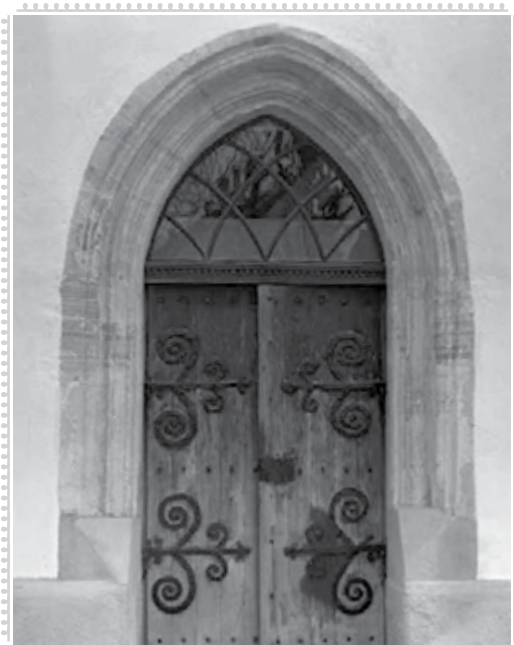

AJÁNLÁS

A falumonográfia megírásának – a Kolozs megyei Szék községről – több indítéka is van. Kezdem talán azzal, hogy 1946-tól 1952-ig mint széki tanítónőnek, valamint református „tiszteletes asszonynak” számtalan alkalmam és lehetőségem volt arra, hogy falubeliekkel – szülőkkel, híveinkkel – találkozzam, megismerjem gondolkodásmódjukat, sajátos szemléletüket. A továbbiakban épp ez késztetett arra, hogy mindjobban igyekezzem megismerkedni szokásaikkal, hiedelmeikkel, meseikkel, hagyományos közösségi szervezeteikkel – lásd a fonó- és táncházat –, egyben pedig csodálatos népművészeti kincseikkel: a hímzés- és szövés-technikával. Eme első benyomásaimról különböző tanulmányokban számoltam be anélkül, hogy a község sajátosságát, belső ellentmondásosságát megértettem, megmagyarázhattam volna (Nagy O. 1959, 1960, 1961).

Előljáróban el kell mondanunk azt is – máskülönben nem érthetjük meg sajátosságát – : Szék traumatizált falu. Hiszen immár évezredek híres sóbányája,¹ mely messze vidékekről vonzott ide bányászokat, a valamikori Szék városának fontos jövedelmi forrása volt. Az 1850-es években Szék még pallosjogú város.² Később betömték a sóbányát.³ Ekkor kezdődött a falu traumatizálása. A hajdanvolt város elesett a jövedelmi forrásától, hiszen határának egyharmadán a só kivirágzott, és nem volt alkalmas a földművelésre. Egyben elszigetelődött, hisz az országutat is elvezették. Ez a trauma a falut sajátos közösségi mentalitás, szemlélet hordozójává tette; innen a falu beteges elzárkózása, irtózása minden civilizatorikus és kulturális hatástól, magától a fejlődéstől. Az ötvenes években – mint széki tanítónő – a tömeges analfabétizmusnak megdöbbentő példájával találkoztam itt. Azok a kísérletek, melyek a falu felemelkedését célöz-

- 1 A széki só a római korban vált jelentőssé. A lábjegyzetek a kötet szerkesztőjétől származnak.
- 2 *Jus gladii*, kiváltságos bírói hatalom. A pallosjoggal rendelkező szabad királyi város a büntetést és az ítélet végrehajtását a vármegyétől függetlenül végezte. A pallosjogot az 1848-as IX. számú törvény cikk 4. §-a számolta fel. A sóbányászat hanyatlása következtében Szék 1884-től nagyközség.
- 3 A sóbánya jelentősége az 1812-es bányaozlást követően hanyatlott le.

Templomajtó. Szabó Tamás felvétele, 1980

ták meg – különböző tanfolyamok, népfőiskola, a szülők befolyásolása, hogy gyermekeiket ne adják már tízévesen szolgálni, hanem bár az elemi 7 osztályát végeztessék el velük, és még sorolhatnám – mind akadályokba, meg nem értésbe ütköztek.

A hirtelen faluvá degradálódott községet kétszer is dúlta tatárjárás. Széken máig a legnagyobb ünnep Birtalan napja, mely gyászos emléket örökít meg.⁴ Ezek az előzmények mind hozzájárultak ahhoz, hogy Szék – miként Kósa László Győri Klára önéletrajzi vallomása (Győri K. 1975) kapcsán írta – „néprajzi rezervátummá” vált (Kósa L. 1976. 86.). Így alakult ki az a zártság, melyet semmi sem oldhat fel, hiszen a kolozsvári Hóstátban szolgáló legények és leányok zárt társadalmat alkottak.

4 A várost az 1717-es tatártámadás olyan mértékben megsemmisítette, hogy lakosság betelepítéséről kellett gondoskodni. A Birtalan (Bertalan) napi (augusztus 24.) emlékünnepe az a gyászos esemény emlékét őrzi.

Győri Klára: a falu „krónikása”

Győri Kláráról, a széki tánc- és fonóház gazdasszonyáról már tudtam, hogy a téli esteken begyűlt fonólányoknak és asszonyoknak híres szórakoztatója.⁵ Azt is tudtam, hogy a század elején apja híres mesemondó volt, a szomszédai – kizárólag férfiak! – esténként összegyűltek nála mesét hallgatni. Mint később Győri Klárától megtudtam, őt ilyenkor aludni küldték, mert ezek a férfiak között „élő mesék” sem az asszonyoknak, sem a gyermekeknek nem valók! Nos, ő úgy tett, mintha aludna, s közben meghallgatta a meséket... És persze azt is tudtam, sőt biztosra vettem, hogy ezekkel szórakoztatja a begyűlt fonólányokat és asszonyokat. Így hát – mint szenvedélyes mesekutató – hozzá fordultam: – Kali néni, mondjon mesét, hogy lejegyezzem! El is mondott tíz mesét, de mivel akkor még nem tanulmányoztam a mese világát, s még nem is gyűjtöttem

Férfi, viseletben. Szabó Tamás felvétele, 1980

5 Született Széken 1899-ben, meghalt 1975-ben.

különböző mesemondóktól úgynevezett „élő mesét” – vagyis olyanokat, melyeket felnőtt mesemondó kizárólag felnőtteknek mesél –, így nem tűnt fel, hogy meséi azt a bizonyos lineáris szűkszavúságot képviselik – a cselekmény gyors gördülékenységét, a mellébeszélések hiányát stb. –, mely Max Lüthi szerint a népmese esztétikáját jelenti.⁶ Valójában azonban e jelenségek már Grimmék óta a degradált mesék jellemzői,⁷ mely mesék – Ortutay Gyula szellemes meghatározása szerint – már „leszálltak a gyermekek közé”.⁸

Visszatérve Győri Klárára, próbáltam újra és újra rábírni, hogy meséljen: mondjon általam tündérmesének, illetve novellamesének nevezett mesét. Én mint újdonsült hivatásos kutató – 1958-at írtunk már akkor – természetesen csak a tündérmesét tartottam gyűjtésre érdemesnek. Ám amikor újabb és újabb mesemondásra kértem, akkor ezt válaszolta: „A hosszú tündérmesék már inkább elmaradtak, mert kinő az ember a meséből. Már nem hiszük, hogy úgy volt, de fiatalabban még mertük hinni. Azt hittük, hogy úgy is volt. Mikor látjuk, hogy a valóság nem olyan, az már nem igaz, akkor valami tréfás történetet meséltem, aminek volt egy kis csattanója. Hogy el-elkacagjuk magunkat.

6 Nagy Olga meséről írott monografikus munkája *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum* (1978), amely a mesekutatásnak a mese genézisére, esztétikumára vonatkozó nagy eredményeit, s az 1960-as évek tudományos szemléleteinek (egyéniségkutatás, strukturalizmus, szemiotika) kontextusában a kortárs magyar gyűjtőtársak és saját, az élő mesével, a mesemondással kapcsolatos megfigyeléseit összegzi. Ebben a munkában Max Lüthi négy munkájára hivatkozik. A fenti utalás valószínűleg az 1974-ben magyar fordításban megjelent tanulmányra vonatkozik, amelyben a szerző a mesei ősforma rekonstrukciója mellett a mesei *célforma* névvel megnevezett mesei alkotásmechanizmust értelmezi. Lüthi, M. 1974.

7 A mesének a mesemondói világnépváltozása, valamint a mesemondásnak a hallgatói elvárásokhoz való hozzáigazodása miatti átalakulása Nagy Olga korai gyűjtői tapasztalata. Az átalakulás „degradálódásként” való – elsősorban a helyzetre való rádobbantás, nem pedig a mese értékének és a mesemondás értelmének megkérdőjelezése – megnevezése a kutatói pálya első összefoglalásában tűnik fel: Nagy O. 1995. 71.

8 A szerző által hivatkozott tanulmányban Ortutay Gyula a történetiség elve alapján a hagyomány változékonyságát hangsúlyozza. Ortutay Gy. 1971.

Én akartam még mesélni, de az asszonyok azt mondták: »Ó, már ne hazudozz, mert azt már nem hihetjük!«⁹

A realizmus betört a népköltészetbe?

Így fejeztem ki azt a felismerést, melyet szintén Győri Klárának köszönhetek, amely végre is arra készítetett, sőt arra kényszerített, hogy magnóra vegyem immár azokat a „pletykákat”, igaztörténeteket, elbeszéléseket, tréfákat, melyekkel ő már régen szórakoztatta a fonó leány, illetve asszony résztvevőit.

Míg ezeket a darabokat gyűjtöttem, még csak annyit értettem meg – miként ezt ki is fejeztem –: tudomásul kell venni, hogy a „realizmus betört a népköltészetbe”! Így tehát – vontam le a következtetést – ezeket is gyűjteni kell. Sajnos csak több évi gyűjtés és elemzés, „fejlődés” után ismertem fel e darabok rendkívüli jelentőségét. Azt ugyanis, hogy e szájhagyományból a széki közösségnek a világról, erkölcsről, az élet értelméről való szemlélete bontakozik ki. Mégpedig oly árnyaltan, oly megdöbbentő gazdagsággal, hogy az elbeszélések, igaztörténetek a jövő számára is dokumentumértéket képviselnek. Ezekből az elbeszélésekből – 13 darabot kivéve, melyeket más székiektől gyűjtöttem – *Paraszt dekameron. Válogatás széki tréfákból és elbeszélésekből* címen 251 darabot Győri Klárától közöltem (Nagy O. 1977). E kötet bevezetőjéből idézem a következő sorokat: „... e kötet lapjain »Szék város nagyközség« mutatkozik be kendőzetlenül, ellentmondásokban gazdag nyersességgel. Gyermekkortól a halálig kíséri el e kötet a közelmúltbeli széki embert az élet meg nem szűnő »rendje« szerint” (Nagy O. 1977. 5.). Magam sem tudnék már visszaemlékezni arra, hogy a Székre való állandó visszajárássom folytán rendre-rendre magnóra vett történetek hogyan sodródtak abba a tíz fejezetbe, amely – miként erre rámutattam – a gyermekkortól a halálig kibontakozó adatok, élmények által egy falu megdöbbentő szociográfiáját, sőt szociálpszichológiáját jelenti. Hiszen minden „történet” mögött ott rejtőznek a fájdalmas élmények is.

Mesterem, tanítóm: Győri Klára.

9 Nagy Olga által összevont és enyhén átfogalmazott idézet. Eredeti közlése a szerzőnek az „élő mesét” először bemutató kötetében jelent meg: Nagy O. 1969. 257–258. A Győri Klára részéről elhangzó „kinő az ember a meséből” megjegyzés Nagy Olga mesekutatói szemléletének szállóigéjévé vált.

Mit jelent ez? Győri Klára mutatott rá azokra a jelenségekre, melyek a falut oly igen meghatározzák s egyben sajátossá teszik. Néhány példa: ő figyelmeztetett a nőellenes diszkrimináció néhány megdöbbentő példájára. Íme: a templomból a frissen megesküdtött házaspár nem karöltve lépi át a templom küszöbét, hanem az asszony a férjeura után jó néhány lépéssel. Aztán a táncban: a szünetben csak a legények maradhatnak a csűrben, a leányoknak fel kell menni a kert végébe. Ám amikor a tánc újrakezdődik, a leányt nem felkéri, hanem a csűrből bekiabálással hívják vissza. Végignéztem egy ilyen „bekiabálást”, s máig nem tudtam megmagyarázni, hogyan lehet, hogy ahhoz a húsz-harminc legényhez, aki egyszerre „kiabálja” táncospárját, a lány mindig odatalál az őt nem hívogató, de bekiabáló legényhez, persze boldogan s igen szemérmesen...

A hagyományőrzés pozitív oldala

Az előző oldalakból az tűnhetett ki, hogy a hagyományőrzés kizárólagosan és feltétlenül és minden vonatkozásban negatív előjelű. Ám a dolgok bonyolultak és ellentmondásosak. Így beszélnünk kell arról a csodálatos népművészetről, mely Szék sajátja. Hadd említsem meg például a széki táncrendet, az egymás után eljárt különböző páros táncokat, melyeknek külön nevük van, vagy a legények külön táncát. A tánc háza eme darabjai közelben és távolban is ismertek, megbecsültek voltak. Ez a bizonyos táncrend a legényesen, csüördögölőn kívül egész sor táncot foglalt magába: a lassút, a hét lépést, a csárdást stb. Említsük meg azt is, hogy Széken volt aprók tánca is, amely azt jelentette, hogy a tánc háza egész kisgyermekkorban megtanulják a széki táncokat, s úgyszólván művészi fokon gyakorolják.

S hogy ez a táncrend mit jelentett számukra – az ideiglenesen elhagyott otthont?, az együvé tartozást? –, azt jól sugallja az az éveken át meghonosodott szokás, hogy a Kolozsváron szolgáló legények és leányok vasárnaponként a kolozsvári nagyposta mögött összegyűltek, és saját „dúdolásukra” végigjárták a széki táncokat. S hogy ez a táncrend milyen művészi volt? Hadd hivatkozzam Kányádi Sándor *Fekete-piros* című versére, amelyet ez az élmény ihletett. Íme:

Tánc. Kós Károly felvétele

*Honnan járvák, honnan hozzák?
 Honnan e mozdulat-ország?
 S milyen titkos adó-vevők
 fogják, folyton sugározván,
 az egyazon vér és velő
 hullámhosszán?*

Ugyanígy említhetném a falu gazdag népdalkincsét, mely több zenekutatót is ösztönzött arra, hogy mindezeket felgyűjtse és közzétegye. És persze említhetném még a gyönyörű szövés technikájukat, a szép hímzéseket.

E jelzésértékű példák mind azt kívánják sugallni, hogy amikor az egyes falumodellekről beszélünk, akkor ezt is figyelembe kell vennünk.¹⁰ Hiszen például Havadnak már nincs saját táncművészete, dallamkincse is szegényesebb. Szerencsére, a hagyományokhoz kötött ünnepek kapcsán – az ünnepek szépségét emelendő – a színes köszöntők megmaradtak.

10 A kultúra falumodellekbe szerveződésének gondolata Nagy Olga életművében a *Paraszti értékrend és magatartásformák* című monografikus munkában fogalmazódott meg: „Az egyes falvak nem egyformák” (Nagy O. 1989. 13.). A kötet gondolatvezetésében Szék visszatérő példa.

Az alkotó Győri Klára

Ezt a tehetséges alkotót az Istentől beoltott alkotói ajándék készítette arra, hogy megírja azt a később olyannyira vitatott – bírált, illetve felmagasztosult – önéletrajzi vallomását, mely 1975-ben *Kiszáradt az én örömöm zöld fája* címen Bukarestben jelent meg. Sietve jegyzem meg: az írásban nekem eljuttatott önéletrajzban egyetlen szót sem változtattam meg: a címet is ő maga adta. Valljam be: magam is megdöbbenéssel olvastam azokat a nagyon intim, bensőséges vallomásokat, melyek – miként erre később részletesen kitérek – oly ellentmondásos vélekedéseket váltottak ki. Bevallom, akkor magam sem értettem, de oly őszintéknek és lelket felkavaró soroknak éreztem, hogy egyetlen sor változtatása nélkül adtam le a kiadónak. S hogy meg is jelent, azt annak köszönhetem, hogy 1974-ben Szilágyi N. Sándor nyelvész volt a szerkesztője.

Ha később nem olvasom és tanulmányozom Jungot, talán soha nem értem meg azt a mély és bensőséges világot, intim titkokat, amelyeket feltár emlékeiből: gondolok itt visszataszító nászéjszakájának megvallására, vagy a megvallott, de ki nem élt szerelmi érzelmeire egy bizonyos úriember után, és persze a férfi–nő kapcsolatokban jelentkező diszkriminációkra stb. Ám így értettem meg: a lélek mélyére letaszított emlékeknek, amelyek ott rombolnak, fel kell törniük, ki kell mondani, beszélni őket!

Mivel a kötet csak többévi várakozás után jelenhetett meg, Győri Klára – nem bízva nekem átadott és általam gondozott kéziratának megjelenésében – újrírta önéletrajzi vallomását. Ezt később, már halála után megkapva és az előzővel összehasonlítva, arra a felismerésre jutottam: későbbi vallomásában – már a jövő felé kacsintva – épp ezeket a nagyon bensőséges, intim vallomásokat hagyta el. Különböző ezekben is 53 elbeszélést az *Újabb paraszt dekameron* című kötetemben használtam fel (Nagy O. 1983).

Hadd jegyezzem meg: Győri Klára említett könyve után egész sor önvallomásos kötet jelent meg parasztasszonyokról, melyek egy, a néprajzban még nem eléggé elemzett kérdést vetnek fel: honnan származik a falusi parasztasszonyok csodálatos alkotó tehetsége, érzékletes képi világa, az élet tényeinek gazdag, szinte költői megjelenítése, egyfajta kozmikus látásmód, mely például a muskátlidugványt és az állatok párzását egyetlen egységben érzékeli? Aztán az események realiztikus, aprólékos

s finom megfigyelése: az asszociációkészség, melyben a falu élettörténetének finom árnyalatai ötvöződnek?

E látszólagos „mellébeszélés” csupán azt akarja érzékeltetni, hogy mindenben valamiképpen benne van Győri Klára is. Hiszen Kocsis Rózi 1977-ben – már a híressé vált könyv megjelenése után – keresett fel engem. S azóta nem kevesebb mint három kötetet írt életéről.¹¹

Győri Klára könyvének „pere”

E szintézis jellegű falumonográfiából nem maradhat ki az a visszhangos és egyben oly szélsőséges megítélésű fogadtatás, kritikák sorozata, mely Győri Klára e vallomásos könyve kapcsán a magyarországi, illetve a hazai sajtóban megjelent. Ez egyben jól példázza azt a nagyfokú különbséget, amely az itthoni, illetve a magyarországi sajtó elitjeinek szemléletmódja között van. E kérdésről igen részletesen számoltam be a *Pályakép fényel és árnyékkal. Egy néprajzos emlékei*, Székelyudvarhelyen 1995-ben megjelent kötetemben, melynek idevágó adatait jelen kötetemben is felhasználom.

Miről is van szó?

A könyvet az erdélyi értelmiség megdöbbenéssel fogadta, kivéve néhány igen nyílt szellemiségű író, mint Látó Annát, a *Dolgozó Nő* országos lap főszerkesztőnőjét, valamint Tamás Gáspár Miklóst, akik igen szellemesen védték ki az itthoni kritikát. (Egyelőre erről csak ennyit, a későbbiekben külön fejezetben lesz szó mindezekről.)

Hadd jegyezzük meg: ez a magatartás is a Trianon utáni erdélyi traumatizálásnak tulajdonítható. Mert ez termelte ki azt a gyönyörű költészetet, mely a megmaradás ígét hirdette, s melyet az „erdélyi triász”: Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László, valamint annyi más költő és író képviselt, ugyanakkor – mert a dolgok ellentmondásosak – az erdélyi ember sokáig a megmaradás másik feltételét a múltbeli szellemi örökség, így a hagyomány mitizálásában is látta. Más kérdés az, hogy ugyanakkor Erdélyben mindinkább kialakult egy nagyon felvilágosult és nyíltabb

11 A Nagy Olga által gondozott parasztmemoárok szerzői minden esetben asszonyok (Kocsis R. 1988, 1997, 2001, György Zs. 1997).

szellemiség, amely megmaradásunkat a „felelős szembenézésben” ismer-
te fel. E kérdésről kötetemben külön fejezetben számolok be.

Mind e felismerések késztettek arra, hogy kötetemben felvessem a
kétféle, a hazai, illetve a magyarországi szemlélet közötti különbség oka-
it, magyarázatát.

A fenti kérdések bonyolultságának felismerése hozzájárult ahhoz,
hogy megértsem: ahhoz, hogy néprajzi vizsgálatomat itthon, Erdélyben
eredményesen végezhessem, fel kell vetnem több módszertani kérdést is,
abban a reményben, hogy lesz itthoni visszhangja. Hiszen mindez hoz-
zásegíthet későbbi munkáim lehetséges megjelenéséhez. Így írtam kü-
lönöző itthoni folyóiratokban azokról a kérdésekről, melyek – az itthoni
bezártság miatt – a tudományos lemaradást idézhetik elő. Szerencsémre
a *Korunk*, valamint a *Művelődés* nagyon nyitottnak mutatkozott egy-egy
ilyen problémafelvetés iránt. Így fogalmaztam meg azt a feltevésemet,
hogy itthoni néprajzi vizsgálatokban még szorongatnak a tudományos
előítéletek. Ezt írtam meg *Örökletes előítéletek* című tanulmányomban
(Nagy O. 1989a). Ez egyfajta „tiltakozás” volt amiatt, hogy például 1979-
től 1993-ig itthon egyetlen kötetem sem jelent meg. Vagy utaljak tán
egy másik tanulmányomra: *A néprajz megérett a megújulásra* (Nagy O.
1979). Viszont ennek köszönhető, hogy ugyanezekben az években Ma-
gyarországon éppen nyolc könyvem jelent meg.

Kemény „önművelésem” segített ahhoz a felismeréshez is, hogy a tu-
dományok olyannyira „szakosodtak”, hogy a népi valóság bonyolult titkait
csak egyfajta interdiszciplináris szemlélettel lehet kibogozni. Így a néprajzos
egyben szociográfus is, hisz az adatok mélyén ott a falu a maga bonyolult
alakulásában, illetve visszamaradásában. Egyben szociálpszichológusnak is
kell lenni, hiszen a jelenségek mélyén ott rejlenek a gyakran fel nem ismert,
valójában pedig döntő befolyású kollektív és egyéni érzelmek, szenvedélyek.
Mert a változás és a fejlődés, még ha ettől látszólag a közösség elzárkózik is,
a jelenségek mélyén – tán fel sem ismerve – mégis jelen van! Ezt az újabb
felismerésemet később fogalmaztam meg (Nagy O. 1989b, 1995a).